

P R A M E N Y

K D Ě J I N Á M

Č E S K É H O

M Y Š L E N Í

5

M I R O S L A V Č E R V E N K A

K A P I T O L Y

O Č E S K É M V E R Š I

Kapitoly o českém verši

prof. PhDr. Miroslav Červenka, CSc.
K vydání připravili PhDr. Květa Sgallová, CSc.
a prof. PhDr. Jiří Holý, DrSc.

Recenzoval:
prof. PhDr. Jiří Trávníček, M.A.

Vydala Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum
Redakce Lenka Ščerbaničová
Obálka a grafická úprava Zdeněk Ziegler
Technická redakce Šárka Svobodová
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

Tato publikace vznikla v rámci grantu Česká přízvučná metra:
invarianty a varianty GAČR 405/04/1527 a VZ MŠM 0021620824

© Univerzita Karlova v Praze, 2006
© Miroslav Červenka - heirs, 2006
Edition © Květa Sgallová, Jiří Holý, 2006
Photography © Petr Kotyk, 2006

ISBN 80-246-1274-7
ISBN 978-80-246-2707-6 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2014

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Prameny k dějinám českého myšlení

Následující text představuje první polovinu knihy, pro niž – zdaleka ne jen pro ni – jsem s Květou Sgallovou chystal materiál, kterou jsem promýšlel a v duchu psal několik desetiletí a jejíž rozvržení nabývalo stále zřetelnějších obrysů od počátku let devadesátých (viz zejm. Červenka – Sgallová, 1978, 1997 [1984], 1988, 2001; Červenka, 1966, 1991, 1993a, 1999, 2006; Červenka – Sgallová – Kaiser, 1995). Pro toto formování měla rozhodující význam naše účast v mezinárodní výzkumné skupině srovnávací slovanské metriky s centrem ve Varšavě. Mnohé z badatelských úkolů, které si tato skupina vytýčila, představovaly zároveň etapu v přípravě této knihy.

Po splnění jiných, versologických (Červenka, 2001), poetologických (Červenka, 2002a, 2002b) a ostatních (Červenka, 2003) plánů jsem získal pro psaní této knížky tříletý grant, který mi mj. umožnil setrvat ve svazku Ústavu pro českou literaturu bez tísnivého pocitu, že jako penzijní člověk tu zabírám místo mladším a nadějnějším. V půli listopadu 2004, kdy necelé dvě třetiny zde prezentovaného textu byly napsány, se ukázalo, že náhlá choroba ohrožuje nejen

grant, ale spolu s ním i uskutečnění záměru, podle kterého jsem v jediném faktu nabitým textu chtěl využít materiálu hromaděného po desetiletí, a podat ucelený obraz českého přízvučného verše. Spolu s Květou Sgallovou a mnou přispěli k němu v šedesátých letech krátkodobě textologové Ústavu pro českou literaturu Stanislava Mazáčová, Břetislav Štorek, Milada Chlábková, Olga Svejková, Jarmila Víšková, Zina Trochová a tehdejší můj žák Vladimír Macura, v létech devadesátých pak Tomáš Kafka, Iva Málková a zejména Petr Kaiser. Byla k nesnesení představa, že práci mnohých let by se nedostalo závěru v podobě rozboru a osvětlení statistických údajů, jež se mohly stát podkladem pro novou etapu poznání českého verše, bez této pointy by zůstaly souborem němých čísel v nesčetných tabulkách. Proto, nevěda, kolik času mi zbývá, jsem se soustředil na rychlé dokončení textu o variantách a invariantách a záhy dodělal – zajisté též zásluhou onkologa doc. Luboše Petruželky – i nejrozsáhlejší předposlední a pak i dodatečně koncipovanou závěrečnou kapitulu první části knížky (kapitola 6. a 7.). Po počítačovém přepisu z diktafonu se konstituce definitivní podoby textu laskavě ujala textoložka a redaktorka Jana Uhdeová. Cílem, a snad cílem dosaženým, bylo připravit výklad schopný samostatné existence i v případě, že druhá část spisu bude autorovi vyšší mocí odepřena.

Tato druhá část se stále ještě může vejít do grantové lhůty. Jejím tématem jsou původ a příběhy hlavních přízvučných meter od puchmajerovců po druhou půli 20. století: příspěvek metra k významové výstavbě básnických děl, jeho funkce při konstituci žánrů i individuálních stylů, a snad i rekonstrukce toho, co bychom mohli nazvat systémem meter příznačným pro nadindividuální literárněhistorické celky, jako jsou generace nebo období (Červenka, 1966 a 1991).

Přítomné úvodní slovo vzniká však ve chvíli, kdy práce na druhé části je v samých počátcích. I ono je tu proto, aby přispělo k integritě dosud dokončených výkladů a případně vysvětlilo, proč se jim nedostalo pokračování.

Ale i kdyby mi druhá část zůstala odepřena, troufám si předpokládat, že i jen na základě zde obsažených analýz a výkladů se obraz českého verše ne nepodstatně proměňuje, nebo se aspoň pro takovou proměnu nabízejí podněty. Nová etapa výzkumu verše zále-

ží jednak v kritickém přezkoumání dosavad přijímaných modelů, jednak v kladení otázek dosud nepřítomných. Zamítl jsem Jakobsonovu tezi o mezislovním předělu jako prozodickém základu českého verše, jakož i Zichovu a Mukařovského teorii českého jambu, obojí nejen na základě údajů, ale i na základě odhalení vnitřních rozporů v těchto teoriích samých. V intencích vývoje, iniciovaného, ale samozřejmě nedovršeného zakladateli, se aparát versologie stále důsledněji zbavuje matoucího pojmu stopy; využití mezislovního předělu spojují se sylabickým aspektem prozodie, s cézurou a předělem mezi verši. Pokud jde o nové otázky, je do české metriky – s inspiracemi ve světovém vývoji metodologie – uvedeno systematické sledování přízvuků na slabých pozicích verše a jejich „motivací“ (kontextů zmírňujících konflikt s metrickou normou). Novým způsobem se osvětlují přízvukové kontury jednotlivých veršových útvarů, přičemž se ukazují jak invariantní činitele dané obecně fungující interakcí mezi metrem a statistickými charakteristikami řeči, tak kulturně-historicky a stylisticky motivované modifikace těchto kontur a jejich jednotlivých složek v průběhu vývoje. Rozbor básnického rytmu může se tak díť s vědomím hierarchických úrovní obecnosti, na nichž se pohybuje a mezi nimiž ne už nerefléktovaně přechází. Ukázalo se, že bez trvalého zřetel ke globálním proměnám v mezích desetiletí a půlstoletí by nebylo možné ani zachycení konstantních parametrů veršového rytmu, ani rozpoznání vlastností rytmu charakteristických pro individualitu básníka nebo jediného jeho textu. Byla vysvětlena souvislost, strukturní sepětí mezi akcentuací jednotlivých veršových silných pozic (iktů) v termínech disimilačních tendencí, aniž by tyto tendence byly zvěčněny do postavení izolovaných, výlučně rytmicky motivovaných činitelů. V duchu koncepcí moderní metriky jsem učinil pokus formulovat metrickou normu a z ní vyplývající omezení slovních sestav, tvořících verš, explicitním způsobem, přičemž se ukázala možnost směřovat – ve stylu milované britvy Williama Occama – k úspornosti, postihnout metrickou výstavbu textu několika málo prostými pravidly a kontextovými omezeními. Ve shodě se specifickou povahou českého, resp. slovanského verše i tradicí slovanské metriky a na rozdíl od západní metriky generativní se silně uplatnil statistický zřetel a k němu náležející preferenční pravidla, směřující k rozlišení typických a převládajících

dajících rytmických konfigurací a konfigurací, které se vyskytují méně často, zřídka nebo výjimečně.

To vše bylo umožněno rozsáhlou materiálovou základnou, budovanou po čtyři desetiletí. Jen s ní jsem svedl vyvarovat se klamných zobecnění, jež jsou pro dosavadní českou metriku typická. Teprve dnes, kdy každý zkoumaný rozměr máme dokumentován desítkami souborů z různých období a básnických žánrů (soubor obsahuje zpravidla 500 stejnorozměrných veršů jednoho autora, případně veškerou produkci jednoho autora v daném rozměru), si můžeme být relativně jisti, že idiosynkratický, z hlediska úhrnné produkce náhodný rys rytmu nezobecňujeme neoprávněně na veškerou tvorbu nebo celé její období, nebo naopak že obecně přítomnému rysu nepřičítáme platnost příznaku individuálně stylistického. Právě k tomu dochází v Mukařovského historických obrazech českého verše, což např. v případě verše puchmajerovců správně rozpoznal Karel Horálek. Pokud jde o významné autory s bohatým metrickým repertoárem, umožnila mi naše materiálová základna srovnávání za podmínky *ceteris paribus*, takže v jisté laboratorní izolaci jsem mohl zkoumat vybraný rytmický rys (např. „jambickou cézuru“) v různých metrech téhož básníka.

Otevřenou otázkou zůstává způsob zveřejnění tohoto výchozího materiálu. Rozhodl jsem se – na rozdíl např. od Kirila Taranovského (1953) – nezatěžovat přítomnou knihu desítkami tabulek s tisícerými číselnými údaji, které nahromaděním skoro ztrácejí vypovídací hodnotu. Co zde čtenář najde, jsou příklady *ad hoc*, nikoli úplné doložení autorových závěrů nebo nabídka materiálu pro další bádání, jak jsem to realizoval v monografiích o alexandrinu a částečně i o daktylu (Červenka, 1993a a 1999). Je možné, že spolu s podrobnými soupisy popsaných textů budou příští versologové užívat statistik přístupných v našich pozůstalostech v Památníku písemnictví, nebo že někdo vytvoří z toho všeho počítačovou databázi; nám už něco takového krátící se lhůty sotva dovolí. Přitom vedle generálních tabulek četnosti přízvuků (akcentuace) na jednotlivých pozicích verše existují i dílčí sondy s informacemi např. o cézuře, o rýmových dvojicích z hlediska slabičného skladu, o veršových incipitech. Ty sice popisují menší množství textů, ale textů reprezentativních, a proto nepostrádají dokumentární hodnoty a výmluvnosti.

Bývá zvykem vedle meritorního úvodu stavět do čela knihy ještě speciální text s nadpisem Poděkování, ale nezdá se mi, že v případě tohoto spisu by oddělení bylo možné: lidé, které jsem tu dosud jmenoval, jsou intimně spjatí s prezentovanými výzkumy a nejsou k oddělení od předmluvy. Od srdce děkuji jim všem a prosím současné i budoucí čtenáře, aby při každém kontaktu s touto knihou na ně pomyslili; kde najdou chybný závěr a mylnou interpretaci, ať se naopak hněvají jen na autora.

U své poslední větší práce nemohu přirozeně své děkování nerozšířit do širších okruhů. I když vědecké – stejně jako každé jiné – tvoření má své klíčové okamžiky v individuální mysli a v samotě, jeho předpokladem, zdrojem energie i inspirace a do značné míry i cílem jeho dialogických úsilí jsou nevelká lidská seskupení mužů a žen, jejichž zkušenosti a duchovní zájmy jsou si v dané chvíli blízké. Mým osudem a oporou po celý život byly takové party, vepsaly se do mne ve zlém i dobrém, a já využívám příležitosti, abych je tady – versologie never-sologie – co možná všecky s vděčností připomenul.

Byl jsem formován společenstvím školy Jana Mukařovského a Felixe Vodičky v Ústavu pro českou literaturu druhé půle padesátých a celých šedesátých let, spolu jsme obnovovali téměř zasuté zdroje pražského strukturalismu, zkoušeli obohacovat ho novými nápady, spolu jsme tápavě hledali kontakty a poučení ve světovém vývoji humanitních metodologií. – Umělci a kritici kolem časopisu Květen, zakázaného roku 1959, prožili první nesmělé vzepření nejen proti stalinskému establishmentu, ale i proti vlastním iluzím a kulturně nebezpečné ideologičnosti; jejich nové sdružení v revue Orientace znamenalo teoretickou i uměleckou práci přinášející ne už jen vývojové, ale bohdá i trvalé duchovní hodnoty. Jsem rád, že jsem směl být v obou těchto kruzích, jejichž každý člen mi pověděl něco, co mi nemohl říci nikdo jiný. – Vědecký tým srovnávací slovanské metriky, vystavěný M. R. Mayenowou a L. Pszczolowskou v Instytutu badań literackich PAN ve Varšavě, mi dával úkoly a metodologické podněty, které spoluurčovaly mé úsilí, držely mě při něm v dlouhé době normalizačních zákazů a vyhoštění; vtiskly mi etiku polní práce badatelské, která zůstává věcná a nic si nedělá z namáhání. – Hledající ústavní parta měla po celou dobu normalizace pokračování v neinstitucionálních, soukromých vědeckých seminářích, jejichž

široká, zdaleka ne jen strukturalistická komunita udržovala tradici tvořivé literární vědy a brzy se stala i místem, kde jsme si mohli vyměňovat impulzy s příslušníky mladší generace a spolu s nimi se vysmát poměrům nepřátelským svobodnému myšlení. Duchovní neklid těchto setkání mi připomínal hodnoty označované svatodušní symbolikou holuba, plamínku, jazyka a byl velkou výzvou nepodlehlosti pro všechny účastníky. – Při každém pohledu nazpět si připomínám, že jsem směl být jedním z kruhu vydavatelů samizdatového skládaného časopisu *Obsah*, spolupracovat se spisovateli namnoze statečnějšími, více riskujícími a daleko více pronásledovanými, než jsem byl já. V tomto okruhu vzala v kontaktu s Václavem Havlem první počátek i myšlenka večerní bohemistické univerzity, jejímž žákům i učitelům se nezapomenutelně vryla do vědomí situace lidí, kteří po demonstracích sklonku totalitního režimu sbírali sílu k poznávání obrozenských básníků, české gramatiky a historie, shledávající, jak osudově jsou ty dva stylově tak odlišné aspekty jejich životů propojeny...

Toto připomínání a děkování by mělo stejně pokračovat i při pracovních seskupeních popřevratové éry. V jejich nádherně všední a relativně pravidelné činnosti se ode dne ke dni uskutečňují drobné i rozlehlé, individuální i kolektivní projekty. Funkční diferenciaci a z toho plynoucí členitost výzkumné a pedagogické práce všedního dne už mi nedovolí více než některá z těchto přátelsky zalidněných prostředí s vděčností pojmenovat. Jsou tu pracovníci Ústavu české literatury a literární vědy na pražské fakultě a Ústavu pro českou literaturu Akademie věd, mezi nimi pak zvláště oddělení teorie literatury a redakce časopisu *Česká literatura*; obnovené společenství Pražského lingvistického kroužku; okruh vydavatelů a organizátorů České knihovny, s nimiž se společně lopotíme na jednom z podstatných výstupů literárněvědné oblasti; a desítky studentů na přednáškách, seminářích a konzultacích, pro něž jsem se na stará kolena učil vykládat odborné věci nahlas pronášeným slovem a jejichž oči se vyptávám na platnost toho, co říkám.

Úmyslně jsem až na nezbytné výjimky neuváděl jména, bylo by jich příliš mnoho, i když četná jména by se opakovala v rámci několika okruhů. Bez jedinečnosti se ovšem nelze obejít tam, kde intimita rodiny a rodu vyčleňuje oblast nejtíší součinnosti, pomoci

a porozumění. Jak to bývá, až na konci děkovací pasáže objímám svou ženu, která snáší svízele soužití s odborníkem, a teď také náhle udržuje při životě ohroženého člověka. A tisknu ruku svým synům, vnukům a vnučkám, z nichž každý po svém přinesl jiný úžas do mého života.

Skeptik čtoucí tyto řádky i skeptik ve mně si pomyslí, že jsem se při tomto náznaku bilance nevyhnul idylickému zkruslování, a bude mít pravdu. Kterýkoli z kontextů shora uvedených měl či má své konflikty, své bolestné aspekty, všude je něco, kde jsem neobstál a čeho lituji. Znáám se i k tomu, i když tady, v přívalu díky, pro to nebylo místa.

Duben 2005

Miroslav Červenka

Dodatek k předmluvě

Předmluva Miroslava Červenky se týkala 1.–7. kapitoly této knihy. Na další části intenzivně pracoval takřka až do své smrti v listopadu 2005. Práci téměř dokončil v první, rukou psané verzi (kapitoly 8.–10.) a žádal nás, abychom se knihy ujali a dokončili její přípravu do tisku. Rukopis jsme tedy přepsali a podle našich možností spolu s první částí zkorigovali a sjednotili. Závěrečnou 11. kapitolu, kterou Miroslav Červenka už nestačil ani rozepsat, naskicovala podle autorových intencí jeho nejbližší spolupracovnice Květa Sgallová.

Přijali jsme úkol vydavatelů této publikace s vědomím, že jde o zásadní dílo, jímž se dovršuje celoživotní autorovo úsilí podrobně zmapovat vývoj a charakter novočeského verše. V tomto smyslu *Kapitoly o českém verši* navazují na četné autorovy předchozí studie (vesměs uvedené v závěrečném soupisu literatury) a spolu s nimi vlastně pokrývají celou rozlohu vývoje českého verše od počátku obrození. Miroslav Červenka se v této své poslední knize také vyrovnává s dobovým vývojem nauky o verši včetně její formalizační tendence, neboť vztah verše a jazykového materiálu je pro versologii zásadní. Věříme, že nezbytná dávka odbornosti neodradí širší čtenářskou obec, pro kterou i tyto specializované úvahy mohou poskytnout mnohé zajímavé obecnější podněty, zprostředkované živým autorovým stylem a jeho espritem.

Květen 2006

Květa Sgallová a Jiří Holý

Kapitola I. Prozodie českého přízvuchného verše

Květě Sgallové

Nastávající výklady mají být v první části pokud možná rozvrženy tak, že od rysů metra a rytmu společných zprvu všem, pak mnoha veršovým útvarům budeme sestupovat k rysům více specifickým. Pominu-li antropologické a kulturologické úvahy o rytmu, periodicitě, ekvivalenci, času textu apod. (smím tak zajisté učinit, protože můj text není kompendium veškeré teorie verše, ale speciální práce o metrice), vyvstane jako první a pro všechny veršové útvary společné téma prozodické základny rytmu: v té části českého básnictví, kterou se tu hodlám zabývat, mají všechna metra společné to, že jazykovými elementy podřízenými rytmizací jsou v jejich případě primárně přízvuk a slabika.

„Rytmizací“ míním nadměrné uspořádání některých zvukových elementů jazyka, jež je podkladem konstituce rytmu jako tvaru. Specifičnost rytmického tvaru mezi ostatními tvary záleží v tom, že jeho podstatou je rozvržení textu v jeho časovém průběhu na úseky, které díky svému obdobnému uspořádání jsou vnímány jako ekvivalentní: všechny jsou realizacemi téhož vzorce. Nota bene, že společný všem

úsekům je v první řadě vzorec, jehož smyslem přístupné realizace se navzájem třeba i značně liší. Tak ad hoc zkonstruované řádky

Já zoufale jsem si přál modrý květ

a

Nepřijde spát v dům blahoslavených

jsou obě navzájem ekvivalentními případy mužského čtyřstopého jambu, založeného na uspořádání přízvuků, ačkoli přízvuky jsou rozmístěny v každé z nich docela jinak (z hlediska protikladu přízvučná/nepřízvučná se v nich shodují jen 3. a 9. slabika).

Opakování úseků realizujících týž vzorec má dvojí důsledek. Za první je to – ve vědomí vnímatele – vznik rytmického impulsu, tj. očekávání, že po řadě shodně uspořádaných úseků bude následovat úsek zase tak uspořádaný. Za druhé, akumulací zkušeností s úseky takové řady vzniká u vnímatele komplexní, už atemporální rytmický dojem z textu jako celku, dojem zahrnující povědomí jak o rysech uspořádání, jež má text společné s jinými texty (invarianty verše), tak o rysech pro daný text (soubor textů) specifických (varianty, rytmický styl).

Zdánlivě samozřejmé tvrzení o přízvuku a slabice vyžaduje v poměrech české teorie verše mnoho doplňků a komentářů, neboť na základní prozodické otázky se u nás už dlouho odpovídá zběžně, nekonzistentně i prostě nesprávně. Ani mně ovšem nemůže jít než o tezovité vyjasnění jednoho možného stanoviska, toho, co při užívání prozodických pojmů chci mít na mysli.

1.1 Prozodická typologie

Řeč o přízvuku a slabice řadí novočeský verš mezi sylabotónické prozodické systémy, zatímco verš starších období a folkloru je charakterizován jako sylabický. V logicky nejpropracovanější mně známé typologii (Lotz, 1972) se slabičnost bere za složku využitou ve všech veršových systémech, přičemž v některých z nich – Lotz je označuje jako komplexní – se pro účely rytmu aktivizuje navíc jedna z prozodických opozic: určitý druh slabičného tónu proti všem ostatním (čínština), časově definovaná délka slabiky proti krátkosti (řečtina, arabština), přízvučnost proti nepřízvučnosti (angličtina, němčina). Kde takové prozodické opozice využito není (někdy ani nemůže, neboť nic takového nepatří do fonologického systému pří-

slušného jazyka), zůstává slabičnost a – Lotzovým slovem – „jednoduchý“ prozodický systém (francouzština).

Skvrnou na čistotě prostotě této klasifikace je bohužel to, že nedokáže rozlišit mezi sylabickým a tónickým systémem: ten druhý se objevuje jen jako nesystémový suplement ve zmínce o starogermánském verši; a také specifčnost antické časomíry, počítající přinejmenším v části svých meter spíše s mórami než se slabikami, je odkázána do dodatků.

Příčinu této mezerovitosti vidím v tom, že *slabika*, *slabičnost* tu nereflektovaně vystupují ve dvojím významu. Jednak se těmito termíny poukazuje k nesporné skutečnosti, že kterákoli z uvedených suprasegmentálních opozic operuje na slabikách, má určitou slabiku za svého nositele; to je dostatečný důvod, aby slabika fungovala ve všech systémech metrického verše. Něco jiného je však slabičnost, počet slabik jako charakteristika úseků, v nichž se numericky realizuje rytmická periodicitá. Ta samozřejmě přísluší jen některým systémům versifikačním a může stačit k tomu, aby dva jinak podobné navzájem odlišila.

K první, univerzální funkci slabiky poznamenejme, že ve verších nemetrických, jako je volný verš a útvary přechodné, se aktivizují jiné opozice suprasegmentálních rysů, volněji spjaté se slabikou, totiž opozice konstituující útvary intonační; ty jsou však přítomny i ve verších metrických, pouze tam co do nápadnosti ustupují oněm zvukovým složkám, jež byly uvedeny výše v textu (viz Mukařovský, 2001 [1933]; Lotz píše dost neurčitě o „syntaktických rámcích“ věty, fráze, slova). Je tedy speciální způsob intonování onou veršovou univerzálií, kterou by Lotz – s omezením na verš metrický – rád identifikoval se slabičností.

Z toho všeho nám vychází typologie a tabulka, která oproti Lotzovu členění je daleko méně elegantní, obsahuje prázdná místa, ale zase, jak tomu v takových případech bývá, má navíc nějakou kapacitu pro zahrnutí versologických skutečností, které pro samou eleganci byly opomenuty.

		opozice suprasegmentálních příznaků			
		nefunguje	přízvučná / nepřízvučná	dlouhá / krátká	určitý tón / ostatní tóny
počet slabik	funguje	sylabický	sylobotónický	časoměrný (lyrické strofy)	tónový
	nefunguje	–	tónický	časoměrný (móry)	–

Striktní vymezení nabízená tabulkou platí ovšem i zde spíše jen pro potřeby tabulky. O tendence a fakultativní jevy, jako je např. rým, se v ní stejně jako v jiných podobných klasifikacích nemůže dbát, a jako nadbytečná by se v ní jevila intonace jako rytmický činitel (viz výše na s. 15): musela by se neproměnně zapisovat ve všech kolonkách; míra jejího podílu na vymezení verše je ovšem velice rozmanitá.

1.2 Sylabické a tónické

O váze sylabické a o váze přízvukové složky v české sylabotónické versifikaci soudí někteří tak, že prvně jmenovaná je primární co do významu, a mají pro to argumenty strukturní i historické povahy. Strukturní rozbor právem poukazuje k poměrně omezené úloze přízvuku i v sylabotónické normě českého přízvučného verše (silné pozice verše nejsou závazně obsazovány přízvučnými slabikami); historické fakty navíc svědčí o tom, že tendenci k jistému uspořádání přízvuků jeví i staročeský a folklorní verš sylabický (Jakobson, 1995 [1934]; Červenka – Sgallová, 2001); Dobrovského zakladatelský zásah z roku 1795 lze prý tedy vyložit jako pouhé uzákonění toho, co už latentně bylo odedávna přítomno. Lze prý tedy verš celého českého básnictví pochopit jako jediný celek. Tento celek, dodejme, může ovšem být pouze veršem sylabickým, protože nikdo nemůže trochejské tendence ve folklorní poezii a v literární tvorbě před rokem 1795 vážně pokládat za systémový rys. Jde jasně o záležitost dobového i individuálního rytmického stylu, což prokazuje značná variabilita jevu. Prohlásit tu trochejskou tendenci za systémovou by bylo stejně neoprávněné, jako kdybychom za součást sylabotónické-

ho systému označili shodu hranice verše s mezivětným předělem. Jediným společným rysem všech epoch a vrstev českého verše je ještě tak nejspíš právě využití počtu slabik pro vymezení základního rytmického úseku.

První, strukturní argument pro primárnost sylabismu v českém sylabotónickém verši je relevantní z hlediska nesmírně závažné otázky, a to je postavení novočeského přízvučného prozodického systému mezi všemi ostatními sylabotónickými versifikacemi. Ty totiž představují značně rozrůzněné uskupení, rozrůzněné právě podle toho, jak mocně se v té které z nich uplatňují oba základní nositelé rytmu, sylabismus a přízvuková organizace (Levý, 1962, shrnutí Levý, 1963: 191–192; Levého úvahy o izochronismu taktů jsou nenutnou součástí této koncepce a já je nechávám stranou). Z důvodů, jimž se budeme věnovat později, český verš sdílí se všemi slovanskými versifikacemi fakultativnost přízvuků na silných pozicích (nepřítomnost přízvuku tamtéž je sice ve všech versifikacích možná, ale v anglickém a německém verši je to už příznakový, byť zdaleka ne výjimečný jev) a naopak s veršem anglickým a německým má společný poměrně liberální vztah k přízvučným slabikám na pozicích slabých (přičemž jinde i u nás jde ovšem naprostou převahou o přízvuky slov jednoslabičných). Toto všeobecně volnější pojetí přízvukové organizace verše, nota bene, se nijak nedotýká slabičného rozsahu; ten naopak ve významných versifikacích s mohutným uplatněním přízvuku je více než v češtině vystaven kolísání, které se tam evidentně nedotýká podstaty rytmu (tříslabičné stopy v anglickém jambu). Z toho všeho vyplývá, že na pomyslné ose mezi dominující přízvučností a dominující slabičností, ose, na niž si můžeme modelově promítnout všechny sylabotónické versifikace, je versifikace novočeská, při vši nezměrné závažnosti přesunu iniciovaného Dobrovským, blíže sylabickému konci.

Podílí se na tom v češtině i vysoká stabilita fonetického útvaru, kterému říkáme slabika. V češtině, jak známo, opozice přízvučných a nepřízvučných slabik je oproti jiným jazykům spíše slabá: nepřízvučnost slabiky neovlivňuje ani její trvání, ani její kvalitu; ve srovnání s ruštinou nebo angličtinou jen daleko řidčeji jsme ve spisovné výslovnosti na pochybách, kolik nějaké slovo nebo skupinka slov má slabik.

Nicméně jsou tu i jiné jevy, v úvahu dosud nepřijímané, přestože jsou také relevantní. Jsou to záležitosti pragmatické povahy, spjaté s odpovědí na otázku, co uživatelé (*sit venia verbo*) sylabotónického systému, básníci a čtenáři, považují za český přízvuchý verš. Vědomě nevědomě se přitom řídí jediným kritériem, a to – oproti sylabismu – záleží v tom, že na místě homogenní řady pozic, platných jen svým počtem (viz níže odd. 1.3), veršovaný text nabízí vnímateli jako svůj základní vzorec řadu pravidelně se střídajících pozic silných a slabých. Tyto dva typy pozic (míst ve verši odpovídajících jedné slabice) jsou poměrně ostře odlišeny svým normativním (přes všechny odchylky) vztahem k přízvuchým a nepřívuchým slabikám řeči. Nejen počet pozic, ale i rozvržení pozic silných a slabých v rytmickém členu (verši) se stává kritériem přípustnosti úseků řeči v daném textu. Počtů i způsobů rozvržení pozic je samozřejmě více, každé „metrum“, jak to tradičně nazýváme, to jest každá míra rytmické ekvivalence veršů, má v tomto ohledu své vlastní parametry.

Lze pokládat za nesporné, že vyřazení přízvukové složky, jmenovitě neplatnost zákazu přízvuků víceslabičných slov na slabých pozicích, od přelomu 18. a 19. století znamená přechod takto postiženého textu do oblasti sylabického veršování. Úvolnění pravidel o rozložení přízvuků se v první půli 19. století, v době Čelakovského a Erbeny, prezentovalo jako revize Dobrovského systému a přechod ke vzoru lidové písně, nehledě na trvale přítomný relikv sylabotónického pozadí v povědomí účastníků básnické komunikace. Rytmické povědomí v druhé půli století však bralo nejen český, ale i polský sylabický verš jako nedokonalý sylabotónismus s četnými vadami; sylabický verš byl inferiorní záležitostí a Durdík (1881: 341 ad.) neváhá v tomto ohledu naříkati nad primitivismem verše francouzského. Od májovského návratu k přesnému přízvuchému verši jsou pak odchylky od elementární přízvukové organizace – nemluvím přirozeně o verši volném a formách přechodu k němu – poměrně vzácným jevem, a vždy se stylistickými narážkami na lidovou poezii (Šrámek, Reynek). Porušení přízvukové organizace by v českém sylabotónickém veršování bylo chápáno jako přechod k sylabickému systému, v některých textech undergroundové poezie je to demonstrováno opovrhováním pravidly nebo ostentativní neumělost.

Naproti tomu nesčetné systematické odstupy od izosylabismu řádek provázející přízvučný verš od samého jeho vzniku nikdy nepřiměly autory a čtenáře takových textů, aby přestali pokládat verš těchto textů za dobře sylabotónický. (Nemám samozřejmě na mysli pravidelně či nepravidelně rozložené kolísání v rozsahu jedné slabiky, spjaté s katalektikou a běžné už např. v sylabické barokní lyrice, ani periodicky se opakující konfigurace různoslabičných veršů, které se podílejí na výstavbě strofy a dospívají k sylabickému vyrovnání na její úrovni.) V mimořádně důležitém souboru různostopých trochejů raného obrození kromě bajek a deklamovánek (Sgallová, 1967) figurují epické oktávy Hněvkovského *Děvína* (Červenka, 1993b). V 19. století bylo běžné např. traktování pětistopého jambu jako útvaru o 10–13 slabikách. Nedbání o nějakou tu slabiku v dlouhých verších není ničím výjimečným. I na krátké verše se to šíří v 20. století, viz např. nepravidelně různoslabičné strofické jamby rané lyriky V. Holana, s masovým pokračováním v následujících generacích, např. u Ortena, Mikuláška, Šiktance a desítek jiných. Společným jmenovatelem všech těchto značně rozmanitých realizací je důsledně zachovávaná alternance slabých a silných pozic, bez ohledu na rozsah rytmické jednotky; že to nemusí být jen alternance dvoudobá, prokazuje – tentokrát už spíše atypický – případ Bezručových volných daktylů. Jakmile je tato podmínka, tedy podmínka pravidelné alternance silných a slabých pozic, porušena, dostáváme se do sféry přechodných útvarů nebo přímo k volnému verši.

Bohatá produkce asylabických sylabotónických veršů prokazuje, že si lze představit sylabotónismus bez sylabismu (tj. rytmicky fungujícího počtu slabik ve verši), nikoli však bez uspořádání přízvuků dirigovaného rozložením silných a slabých pozic. Snad tento jednoduchý závěr nebude ohrožen konstatováním, že také na okraji sylabických versifikací se setkáme s útvary bez pevného počtu slabik ve verši, ať je to středověký bezrozměrný verš, nebo francouzský a polský různoslabičný verš, z něhož je ostatně různoslabičný trochej puchmajerovských bajek geneticky odvozen. Křiklavý protimluv pojmenování „asylabický sylabický verš“ se dá zmírnit tezí, že uvedený útvar kombinuje ustálené sylabické míry, nebo že – v českém případě – disponuje převážujícím sylabickým jádrem. V každém případě zůstává skutečnost, že při lafontainovských různoslabičných textech je silný pocit „volnosti“,

přechodu za hranice pravidelného veršování, zatímco v přízvuchném různoslabičném verši, spojujícím nestejně rozsáhlé, ale přízvukově stejně uspořádané úseky, je tento pocit daleko slabší. Likvidace přízvukového řádu by naopak znamenala – alespoň v rámci novodobé české versifikace (a bez podmiňovacího způsobu to platí o versifikaci německé, kde takové útvary už od 18. století opravdu existují) – přechod k volnému verši.

1.3 Sylabo-

Pokládejme pro jednoduchost na chvíli za východisko normu českého sylabotónického (a také sylabického) verše, která existuje nezávisle na konkrétním textu (před jeho vytvářením a vnímáním) jako součást literárního povědomí účastníků literární komunikace. Elementární složkou takové normy je pevný počet pozic (P) ve verši a přítomnost metrického předělu (př) po daném počtu pozic. Tak např. čtyřstopý ženský trochej (a kterýkoli osmislabičný verš vůbec) je parciálně popsán schématem

P P P P P P P př

U složitějších, vnitřně ještě dále rozčleněných veršů, jako je polský jedenáctislabičnický nebo český alexandrin, bude značka př zapsána nejen na konci řady, ale u jedenáctislabičnicku také po pátém P, u alexandrinu po P šestém. Sylabickou normu pak vyjádříme jednoduchým korespondenčním pravidlem

P =: N, př =: /,

kde =: znamená „odpovídá“, N znamená „libovolnou slabiku“ a / znamená „mezislovní předěl“. Ve formulaci bez značek lze od toho odvodit popis první konstanty sylabického a sylabotónického rytmu:

K1: Každé pozici schématu odpovídá jedna a jen jedna slabika.

Čtenáři s výlučně českou zkušeností s verši se to bude zdát naprosto samozřejmé, ale širší perspektiva tu rozezná specifický rys skupiny versifikací (včetně české), který je odlišuje od versifikací typu angličtiny, kde čistě sylabický verš je výjimkou neodpovídající povaze jazyka a v sylabotónických řádkách je možné obsazení pozice dvěma slabikami. Tak např. Halle a Keyser pokládali za nutné zabudovat do svých korespondenčních pravidel pětistopého jambu